

Een Gelderse feministe: Catharina van Rees

Lotte Jensen

'Nu de behoefte aan onze emancipatie zich dagelijks dieper en dieper doet gevoelen [...] kan ook ik den drang niet weêrstaan om mijne stem te voegen bij die mijner geestverwanten en u te vragen, neen, te bidden: verleent ons uwen steun tot verkrijgen van ons goed regt: Meisjesscholen voor middelbaar onderwijs!'

Met deze noodkreet riep Catharina van Rees in een *Open brief aan haar vrouwelijke landgenoten* in 1870 haar seksegenoten op tot actie. De emancipatie van de vrouw begon volgens haar bij een verbetering van het onderwijs. In navolging van Frankrijk en Duitsland moesten daarom ook in Nederland speciale meisjesscholen voor middelbaar onderwijs worden opgericht. De gemeente Arnhem gaf, aldus Van Rees, het goede voorbeeld. In 1860 was daar op initiatief van de predikant Jan Pieter de Keyser een Nutskweekschool voor onderwijzeressen opgericht.²

De *Open brief* was niet de enige publicatie waarin Van Rees het thema van de vrouwenemancipatie aansneed: tussen 1860 en 1895 pleitte zij in een vrijwel onafgebroken reeks geschriften voor een verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen. Ze streed voor een zaak die haar zeer aan het hart ging en schrok er niet voor terug om fel uit te halen naar de 'heeren der schepping' die het emancipatiedenken niet welgezind waren. En dat waren er in haar ogen nogal wat: 't Is een Godgruwelijk onrecht, maar van de 1000 heeren der schepping zijn er 999, die de vrouw geen wetenschappelijke gaven willen toekennen en misgunnen'.³ Een uitgesproken feministe kortom, die behoorde tot de voorvechtsters van het eerste uur van de Nederlandse vrouwenbeweging. Een Gelderse feministe bovendien, die met recht onlangs een plaats heeft gekregen in het nieuwste deel van het *Biografisch woordenboek van Gelderland*.⁴ Haar levensgeschiedenis en oeuvre geven namelijk duidelijk blijk van een oriëntatie op Arnhem en omstreken.

Catharina van Rees werd geboren op 22 augustus 1831 te Zutphen in een groot,

welarend gezin.⁵ Ze was de jongste van negen kinderen. Haar vader, Richardus van Rees, was notaris of, volgens een andere bron, controleur van de belastingen in Zutphen. Hij overleed toen zij pas zeven jaar oud was. Een ongetrouwde broer van haar moeder (Constantia Wilhelmina Piper) nam de zorg voor het gezin op zich en ontfermde zich vermoedelijk ook over de opvoeding van Van Rees. Op zeer jonge leeftijd ontwikkelde ze een grote passie voor muziek: vanaf haar

Catharina van Rees: 'Sigarenrokend op het achterbalkon van de Velpertram vormde zij stellig een bezienswaardigheid', aldus haar biografe H P. Hogeweg-de Haart in 1957.

vijfde componeerde ze al stukjes voor de piano en rond haar twintigste verschenen haar eerste composities in druk. Ze schreef toen ook een opera, die in 1855 door een Utrechts privégezelschap werd uitgevoerd. Een carrière als componiste leek in het verschiet te liggen, maar Van Rees sloeg een aanbod om zich in Parijs te laten opleiden op advies van haar moeder af. Deze achte een muzikale loopbaan beneden hun stand. Bovendien was het in die tijd hoogst ongebruikelijk dat vrouwen zich als zelfstandig componiste profileerden en betaalde arbeid verrichtten. Van Rees schikte zich naar de wens van haar moeder, maar ze zou haar leven lang betreuren dat ze haar 'ware roeping' niet gevolgd had. Als dilettante bleef ze niettemin zeer actief: tot 1874 werden alleen al zo'n dertig muziekstukken van haar hand uitgegeven. Ook verwierf ze bekendheid met het *Transvaalsch Volkslied* dat ze op verzoek van Thomas François Burgers, de president van de Zuid-Afrikaanse Republiek, componeerde.⁶

De beperkingen die Van Rees ondervond op muzikaal vlak hebben er ongetwijfeld toe bijgedragen dat ze zich vanaf 1860 actief ging mengen in het debat over vrouwenemancipatie. Het verklaart wellicht ook waarom ze haar aandacht geleidelijk aan van de muziek naar het schrijven verlegde: op dit terrein konden vrouwen zich verhoudingsgewijs gemakkelijker ontplooiën en zo kon ze bovendien haar onvrede over de achtergestelde positie van vrouwen uiten. En, wat in haar leven als ongetrouwde vrouw op stand steeds belangrijker werd, zo kon ze geld verdienen. Ze schreef behalve uit 'zuivere lust' namelijk ook voor de 'dubbeltjes'.⁷

Van Rees debuteerde in 1860 onder het pseudoniem Célestine in het letterkundige blad *De Tijdspiegel*.⁸ Ze publiceerde daarin onder meer een 'Brief van eene geëmancipeerde vrouw aan den censor', waarin ze stelde dat kennisverwerving een voorwaarde was om de perspectieven van vrouwen in de samenleving te verbeteren. Ze vroeg speciaal aandacht voor de problematiek van ongetrouwde vrouwen. Zij snakten volgens Van Rees naar een eigen 'werkkring', zodat ze

niet alleen zichzelf, maar ook anderen tot nut zouden kunnen zijn.⁹ Al snel volgden er meer publicaties, voornamelijk fictionele vertellingen, onder andere in *De Tijdspiegel* en *Nederland*. Ook kwamen haar eerste romans uit, namelijk *Twee novellen* (1861), *Zuster Catinka* (1861) en *Rob's moeder* (1868).

In de beginjaren van haar schrijversloopbaan woonde Van Rees samen met de puissant rijke Jeanne Merkus (1839-1897). Tussen 1862 en 1867 woonde het paar achtereenvolgens in Oosterbeek, Renkum en Brummen. De twee vrouwen schijnen nogal wat opzien te hebben gebaard door schrijlings te paard te rijden en samen dikke sigaren te roken.¹⁰ Tussen Van Rees en Merkus moet een sterke affectieve band hebben bestaan, maar over de precieze aard van deze relatie kunnen we slechts gissen. Onconventioneel waren ze zeker, deze twee ongetrouwde dames op stand die in hun eigen levensonderhoud voorzagen. Duidelijk is ook dat er op zeker moment een verwijdering ontstond en dat ze elk hun eigen weg gingen. Over de oorzaak van de scheiding tasten we echter in het duister. Het lijkt er op dat beiden een ander levensideaal najoegen. Merkus ging haar leven in dienst van het geloof stellen, terwijl Van Rees zich verder ontplooidde als schrijfster en componiste. Van Rees verhuisde naar Bonn in Duitsland en Merkus vertrok naar Parijs, waar ze zich wijdde aan evangelisatie en armenzorg. De fysieke scheiding had een zekere symbolische lading, want ze zochten hun heil in twee landen die op dat moment met elkaar in staat van oorlog verkeerden.

Merkus stortte zich vanaf 1872 volledig op de realisatie van een 'gebouw tot Gods verheerlijking' in Jeruzalem.¹¹ Het werd een kapitaalverslindend project, dat uiteindelijk op een debâcle zou uitlopen. Van Rees, die Merkus in 1874 nog ontmoette in Parijs, had er geen goed woord voor over. In een brief aan haar vriend Jan Pieter de Keyser toonde zij zich uiterst kritisch en bezorgd over haar vriendin. Ze vond dat Merkus, die 'een afgodische vereering' voor de Fransen koesterde, de realiteit uit het oog had verloren. Volgens Van Rees zou het project Merkus ruïneren. Met Merkus viel echter niet te praten: 'zij

lacht over mijn zorg en bouwt op God, die haar geroepen heeft tot dit werk'.¹² Enigszins mysterieus is dat Van Rees De Keyser in diezelfde brief verzocht te zwijgen over haar contact met Merkus: 'Spreek aan niemand over Jennij, dat zou mij onaangenaam zijn!' Wilde Van Rees soms niet meer geassocieerd worden met haar vroegere levensgezellin? Of nam zij haar juist in bescherming? Hoe het ook zij, na 1874 ontbreekt ieder spoor van contact tussen de beide vrouwen.¹³

Uit haar levendige briefwisseling met de eerder genoemde Jan Pieter de Keyser valt op te maken dat Van Rees in elk geval in de jaren 1870-1876 in Duitsland woonde. Met De Keyser, die in Arnheim woonde, correspondeerde ze over een breed scala van onderwerpen: de politieke situatie in Duitsland, de vrouwenemancipatie, haar financiële situatie en haar liefde voor de muziek. Ook over de 'schoolquestie' schreef ze hem. In de Verenigde Staten waren verschillende gemengde scholen opgericht, maar Van Rees liet De Keyser weten dat ze er pertinent tegen was. De jongens en meisjes zouden elkaar maar nodeloos afleiden: 'een intieme omgang van jonges en meisjes leidt tot niets goeds'.¹⁴ Het belangrijkste onderwerp waren evenwel haar letterkundige werkzaamheden. Ze leverde regelmatig bijdragen aan *De Tijdspiegel*, waarvan De Keyser redacteur was. Ze bedankte hem voor correcties, beklaagde zich over zoekgeraakte nummers of vroeg hem waar het honorarium bleef. Ze stelde hem voor samen een nieuw vrouwen-tijdschrift op te starten, maar daar kwam niets van terecht.¹⁵ Toen De Keyser in 1878 overleed, verloor ze in hem een zeer gewaardeerde geestverwant.

In de jaren 1878-1890 was Van Rees buitengewoon actief en productief. Ze spande zich als redactrice van de *Bibliotheek van Nederlandse Schrijfsters* hard in om een kwalitatief hoogwaardige reeks met werk van bekende Vlaamse en Nederlandse vrouwelijke auteurs uit te geven. Na twee jaargangen werd de serie echter gestaakt, omdat de kwaliteit van de inzendingen onvoldoende was en de serie met verlies draaide.¹⁶ Intussen schreef ze zelf gestaag door: ze publiceerde

Catharina van Rees, in: *Elise van Calcar-Schiotling: haar leven en omgeving, haar arbeid, haar geestesrichting*, door J.H. Sikemeier, Haarlem 1921. Collectie Gelderland Bibliotheek. Foto: A.C.S. Wolters van der Weij.

de ene na de andere roman. Twee van haar historische romans hadden specifiek betrekking op de geschiedenis van Gelderland: *De parel van het Hof van Gelre* (1887) en het vervolg daarop *In vuur en vlam* (1889). Het eerstgenoemde werk behandelde de treurige liefdesgeschiedenis tussen de veertiende-eeuwse hertogin Eleonora van Barchem en de ridder Herman, die vermoord werd. Het vervolgdeel ging over Agnes van Putten, dochter van de bannerheer te Putten. Voor de historische feiten raadpleegde ze verschillende naslagwerken, waaronder de *Historie van Gelderland* (1814) van W.A. van Spaen.

Veel waardering kon de literaire kritiek echter niet opbrengen voor de romans van

Van Rees. Critici vonden haar taalgebruik te hoogdravend en bekritiseerden haar weergave van de geschiedkundige feiten. Vernietigend was de kritiek van Lodewijk van Deysel in *De Nieuwe Gids*. In een bespreking van *Een koningin zonder kroon* (1873, herdrukt in 1887) hekelde hij haar 'dramatische', 'verheffende' schrijfstijl en de in zijn ogen al te nobele inborst van de personage.¹⁷ Spottend schreef hij een 'geestelijk huwelijk' met haar te willen aangaan: 'dan eisch ik een huwelijk, een geestelijk huwelijk wel te verstaan, dan wil ik mijn ziel namelijk doen trouwen met de ziel van Catharina van Rees, om samen één te zijn in begrip en dramatischen verheffings-adel'.¹⁸

Van Rees was teleurgesteld en gefrustreerd over de overwegend negatieve ontvangst van haar romans in de pers. In haar ogen waren het vooral 'de heeren der scheppling' die haar ongunstig gezind waren. Toen de maat vol was, nam zij zelf het heft in handen en vroeg ze haar vriendin en collega-schrijfster Elise van Calcar (1822-1904) om haar roman *De Familie Mixciple* (1877) te recenseren. Ze wilde nu wel eens door een vrouw gerecenseerd worden, want de mannen sloegen volgens haar de plank keer op keer mis. Van Calcar reageerde alert en nog geen drie maanden later verscheen in *De Tijdspiegel* een lovende kritiek. Van Rees was er mee verguld: 'Ik moest het gedrukt zien om het te kunnen gelooven en gij weet niet hoeveel goed gij mij gedaan hebt'.¹⁹

In de loop van de jaren negentig nam haar productie geleidelijk aan af. Een van haar laatste publicaties was, voorzover bekend, een bijdrage uit 1895 aan *De Tijdspiegel*. Daarin pleitte ze opnieuw voor een uitbreiding van de arbeidsmogelijkheden van vrouwen en voor invoering van het vrouwenkiesrecht. In het stuk memoreerde ze de verdiensten van 'wijlen de energieke, verlichte en humane predikant J.P. de Keyser, aan wiens krachtige pogingen de stad Arnhem o.a. hare Kweek-school van Onderwijzeressen verschuldigd is'.²⁰ Ze vestigde zich opnieuw enige jaren in Duitsland (Darmstadt), omdat ze niet genoeg geld had om volgens haar stand te leven en bij haar rijke familieleden geen 'arme figuur'

wilde slaan. Duitsland was een logische keuze: de kosten van levensonderhoud 'op stand' waren daar veel lager. Uit de brieven die ze vanuit Duitsland aan Elise van Calcar schreef, spreekt teleurstelling en moedeloosheid; de lust tot schrijven was haar 'door allerlei onaangename ervaringen' vergaan en ze kampte met gezondheidsproblemen.²¹

Haar laatste levensjaren bracht Van Rees door in Nederland, in de provincie Gelderland. Achtereenvolgens woonde ze in Nijmegen (tussen 1909-1913), Arnhem (in 1913) en Velp (vanaf september 1913).²² Een zekere strijdbaarheid en voorliefde voor onconventioneel gedrag moet ze nog steeds gehad hebben. Volgens haar biografe, H.P. Hogeweg-de Haart, vormde ze op oudere leeftijd nog 'stellig een bezienswaardigheid' door sigaren te roken op het achterbalkon van de Velpertram. Op 28 maart 1915 stierf ze te Velp.

Noten

1. Célestine [pseudoniem van Catharina van Rees], *Open brief aan hare vrouwelijke landgenoten*, Arnhem 1870, p. 3. Graag wil ik René Grémaux bedanken voor aanvullende opmerkingen en de ruimhartige uitwisseling van onderzoeksmateriaal.
2. Van Rees noemt ook de oprichting van een meisjesschool te Haarlem als lichtend voorbeeld. Zie: Célestine, *Open brief*, p. 11.
3. Het citaat is afkomstig uit een brief van Catharina van Rees aan Elise van Calcar, Apeldoorn 1 sept. 1877 (Letterkundig Museum, R 02761 B1).
4. Ingrid Jacobs, 'Catharina van Rees 1831-1915, schrijfster, componiste en feministe', in: J.A.E. Kuys e.a. (red.), *Biografisch Woordenboek Gelderland. Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis*. Deel 5, Hilversum 2006, p. 100-102.
5. Biografische gegevens over Catharina van Rees zijn te vinden in H.P. Hogeweg-de Haart, *Catharina Felicia van Rees, 1831-1915*, Amsterdam 1957; Lotte Jensen, 'Rees, Catharina Felicia van (1831-1915)', in: *Biografisch Woordenboek Nederland* (internetpublicatie). Raadpleegbaar via <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/bwn6/rees> en Lotte Jensen, 'Naar een nieuw overzichtswerk van de eerste

feministische golf? De casus Catharina van Rees (1831-1915)', in: *Jaarboek voor vrouwen-geschiedenis* 25 (2005), p. 68-93.

6. Over de muzikale ambities van Van Rees: Jensen, 'Naar een nieuw overzichtswerk', p. 73-74.
7. Catharina van Rees aan Jan Pieter de Keyser, 10 febr. 1871 (Letterkundig Museum, R 02761 B1).
8. Célestine, 'Gesprekken met mijn levensgeest', in: *De Tijdspiegel* 17 (1860) II, p. 131-138.
9. Célestine, 'Brief van eene geëmancipeerde vrouw aan den censor', in: *De Tijdspiegel* 17 (1860) II, p. 390-394.
10. Over Jeanne Merkus en haar relatie met Van Rees, zie René Grémaux, 'Jeanne Merkus, de vergeten Nederlandse Jeane d'Arc', in: *Spiegel Historiae* 34 (1999), p. 252-258, met name 253.
11. Hierover Grémaux, 'Jeanne Merkus', p. 255.
12. Catharina van Rees aan Jan Pieter de Keyser, Bonn, 5 oct. 1874 (Letterkundig Museum, R 02761 B1). Ook een eerdere brief aan De Keyser blijkt dat er sprake was van contact tussen Van Rees en Merkus: Jenny is nog steeds te Arnhem. Hebt gij haar ontmoet? Voor drie weken schreef zij ons dat we haar binnen weinige dagen konden verwachten en wij wachten nog steeds op haar' (Bonn, 24 maart 1874; Letterkundig Museum R 02761 B1).
13. Mogelijk was er nog sprake van een ontmoeting toen Van Rees was teruggekeerd uit Duitsland, dus na 1876. (Vermoedelijk in 1888). Dit

bleekt uit een onderzoek van Grémaux naar Merkus; zie over haar ook Grémaux' bijdrage aan dit nummer.

14. Catharina van Rees aan Jan Pieter de Keyser, Bonn 10 febr. 1871 (Letterkundig Museum, R 02761 B1).
15. Catharina van Rees aan Jan Pieter de Keyser, Bonn 19 Oct. 1874 (Letterkundig Museum, R 02761 B1).
16. Over Van Rees als hoofdredactrice van deze serie, zie Lisa Kuitert, 'Het debacle van een negentiende-eeuwse "vrouwenreeks"'. *Bibliothek van Nederlandsche Schrijfsters*, in: *Literatuur* (2001) 3, p. 150-158.
17. Jensen, 'Naar een nieuw overzichtswerk', p. 78.
18. Lodewijk van Deysel, 'Een koningin zonder kroon', in: Lodewijk van Deysel, *De scheldkrieken*. Met een voorwoord en voorzien van aantekeningen door Harry G. M. Prick, Amsterdam 1979, p. 80-84 en 311-312. Citaat op p. 84.
19. Over deze recensie en de correspondentie tussen Van Rees en Van Calcar: Catharina van Rees, 'Lieve Elize'. Toelichting: Lotte Jensen, in: *Armada* 12 (2006) nr. 43 (themanummer *Brievenliefde*), p. 52-55.
20. C.F. van Rees, 'De vrouwenbeweging in Nederland', in: *De Tijdspiegel* (1895) I, p. 437-441.
21. Het citaat is afkomstig uit een brief van Van Rees aan Van Calcar, gedateerd Darmstadt, 22 juni 1897 (Letterkundig Museum, R 02761 B1).
22. Deze gegevens ontving ik van René Grémaux.